

Академик Милорад МИЈУШКОВИЋ
Др Михаило ЉУМОВИЋ

МЈЕРЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ У ЦРНОЈ ГОРИ У ВРИЈЕМЕ КРАЉА НИКОЛЕ

1. Увод

Црна Гора је, практично све до средине XIX вијека, била земља у којој је пољопривреда била основна, ако не и једина привредна дјелатност. Такво стање се и касније споро мијењало. На врло ограниченим ораничним површинама, углавном у вртачама и мањим пољима, а дијелом и на људском руком ствараним терасама, посјед је био уситњен, а обрада заостала.

Послије Берлинског конгреса, са признањем независности и проширењем државе, увећане су и укупне пољопривредне површине, а сразмјерно, или нешто више, и обрадиве. Тако, док је 1860. укупна обрадива површина у Црној Гори износила око 75.000 рала оранице, 36.000 коса ливаде и нешто земљишта под виноградима, обрадива површина повећана је 1889. на око 160.000 рала оранице, 108.000 коса ливаде и 19.000 мотика винограда. На дијелу Приморја који је припао Црној Гори било је преко 150.000 стабала маслине (ови подаци се односе само на површине на које је плаћана дација, па су оне стварно нешто веће).

Сточарство је, и прије и послије 1878, било главно занимање и извор прихода становништва. И број стоке је, са проширењем државе, практично удвостручен. Гајене су углавном примитивне расе, ниске продуктивности, коју је умањивала и слаба исхрана и лоша њега. Бројно стање стоке је, међутим, варирано по годинама, а добрим дијелом је зависило од годишњих климатских прилика, од ратних услова, а често и од сточних зараза. Тако је током само једне слабе године, у којој је и зима била јака, од 45.000 грла ситне стоке у Бањанима угинуло око 10.000 грла.¹ Бројно стање стоке у појединим годинама било је следеће:

¹ Павле Ровински: *Црна Гора*, том II, дио I, Петроград, 1897.

	1863.	1880.	1895	1914.
- Брава (оваца и коза)	257.720	530.000	871.720	634.517
- Говеда	38.949	70.000	91.570	257.482
- Свиња	5.909	21.000	15.257	19.342
- Коња (и мазги, магаради)	2.314	10.000	46.515	41.842

Смањење броја стоке 1914. може се првенствено тумачити реквизицијом у току I балканског рата за потребе војске. Те године реквирирано је, наиме, 201.208 брава и 36.619 говеда.

Повећање пољопривредних потенцијала, посебно пространијих и плоднијих поља, а такође и знатних површина под шумама, представљало је реалну основу за даљи развитак црногорске привреде. Ипак, сама пољопривреда, без развоја других привредних грана, не би била у стању да битније мијења укупне економске односе. Зато се настојало, и успјело, да трговина, занатство, банкарство итд. постигну завиднији напредак у односу на раније стање. При томе је пољопривреда ипак заостајала, иако је подносила највећи терет издржавања државне администрације и друштвених служби. За такво стање, поред од давнина наслијеђеног заосталог начина ратарења и држања стоке, који су се (у условима непрекидног ратовања, а касније и непостојања одговарајућих институција), одржавали кроз дуги период, свакако су од битног значаја били и ондашњи аграрни односи, аграрна структура, оптерећеност и задуженост сељака. То је, поред осталог, имало за последицу и одлазак у печалбу, селидбу у друге земље (претежно у Србију) и уопште тешко економско стање, погоршано посебно у „гладним годинама”.

Мјере за унапређење пољопривреде не могу се посматрати изоловано од стања и унапређења других привредних грана (занатства, трговине, банкарства, саобраћаја, развоја школства и градова итд.). Било би, међутим, превише претенциозно да се, за ову прилику, прави једна таква комплексна анализа. Уосталом, многа од тих питања већ су раније била предмет посебних студија.²³ Зато ћемо се ограничити да дамо само преглед мјера у пољопривреди, претежно у области пољопривредног образовања, као и мјера организационо-административне, а поготово стручно-агрономске природе, које су предузимане у дугом периоду владања књаза, односно краља Николе.

² Жарко Булајић: *Аграрни односи у Црној Гори (1878-1950)*, Титоград, 1959.

³ Мирчета Ђуровић: *Црногорске финансије 1860-1915*, Титоград, 1960.

2. Пољопривредно образовање

Књаз и државна власт су оцијенили да се напредније мјере у пољопривреди не могу прихватити ни спроводити при тадашњем стању образовања, те да треба почети од мијењања тог стања. Као почетне мјере у том правцу треба поминути да је, већ 1869. године, на новооснованој Богословији заведена „економија” као обавезан предмет, а учитељи основних школа подучавали су дјецу основама воћарства и других пољопривредних знања. Преко државних органа пољопривредницима су давата упутства о напреднијем држању стоке, гајењу биља и чувању плодова.

Оцјењујући ипак тавке мјере недовољним, а свјесни да без образовања, макар и оног најосновнијег, нема напретка у пољопривреди, књаз Никола и државна управа, а на препоруку неких „изваћаца” који су боравили у Црној Гори, одлучили су се на сљедећи корак у том правцу: ријешено је да се оснује прва пољопривредна школа. С обзиром на то да у Црној Гори у то доба није било школованих пољопривредних стручњака, било је нужно да се одговарајући стручњак тражи са стране.

Припреме за оснивање школе отпочеле су 1874. У „Гласу Црногорца” бр. 36 од 16. септембра 1874. читамо: „Наша Влада увиђала је потребу оснивања земљодјелске школе и сада смо у стању са особитом радошћу јавити да је наш свијетили Господар одлучио да се идућијем прољећем отвори Земљодјелска школа... Нужне припреме за ову школу већ су предузете, а мјесто јој је одређено у Даниловграду у Брдима, које и јесте најзгодније... Осим унапређења обрађивања земље, развиће ова школа у народу наук о гајењу и његовању стоке, којом смо богати. Виногради наши рађају више по природи него ушљед рада око њих. Особита каквоћа нашега вина, нарочито црмничкога, губи много од свога својства, јер га не умијемо ни радити ни држати... Укратко, земљодјелска школа научиће и друге који смо ми до сад из незнања или напустили или их ни предузимати нијесмо могли”.

У „Гласу Црногорца” је већ 30. септембра 1874. објављен конкурс за управника Школе. Према конкурс, кандидат је, поред осталог, морао добро познавати српски језик и имати завршену високу пољопривредну школу и потребно искуство.

На конкурс се пријавио и примљен за управника Школе др Ђорђе Радић, Србин из Војводине, „стручњак одличне спреме и дугогодишњег искуства”, први доктор пољопривредних наука у Срба, дотадашњи професор Земљодјелско-шумарске школе у Пожаревцу. У Црну Гору је дошао на позив књаза Николе.⁴

⁴ Љубо Павићевић, Милорад Мијушковић: *Ђорђе Радић (1839-1922)*. Живот и дело српских научника, I (Српска академија наука и уметности, Биографије и библиографије књ. I, II Одељење књ. I), Београд, 1996.

Школа је свачано отворена. Било је уписано свега 18 ученика, од којих су дванаесторица били државни питомци, а остали су се школовали о свом трошку. Први течај је завршен 15. јула, а љетњи распуст је трајао до 14. септембра. На жалост, због ратних прилика 1876. године Школа је престала да ради након годину дана, а њени ђаци отишли су већином на бојна поља.⁵

По престанку рада Школе др Радић био је премјештен на Цетиње и радио је у Сенату до прољећа 1878. године, када му је истекао уговор, па се вратио у Србију.

Још један „изваџац” – професор Илија Беара, Србин из Далмације, дошао је у Црну Гору на тражење државне управе. У Црној Гори је остао и радио 15 година као наставник Богословије, али и као „трудбеник око домаће пољске привреде”. Умро је и сахрањен на Цетињу 1887. године. И он се заузимао за отварање пољопривредне школе, гајење воћака, кромпира, луцерке, „мисирске” пшенице, нових раса стоке и оснивање мљекарских задруга.⁶

У оквиру мјера које је Црна Гора чинила на унапређењу пољопривреде полије Берлинског конгреса и уласка у релативно дужи мирни период, посебни значај је имало оснивање нове, Земљодјелске школе у Подгорици, 1893, тј. 18 година након оне у Даниловграду. Школовање у њој трајало је три године и похађале су је двије генерације ученика. Прва генерација је имала 17, а друга 11 ученика. Они су углавном били државни питомци. Престала је да ради 1898, а умјесто ње основани су по нахијама расадници и постављени обласни економи да раде на унапређивању пољопривреде.

Школа је свечано отворена у присуству књажевог изасланика војводе Илије Пламенца, који је у поздравној ријечи, поред осталог, рекао да „... у нашој отаџбини немамо ни тијех снага које би умним својим радом и разумним проучавањем довели народ до тога да умије оцијенити што му је боље и корисније и шта га, поред познатог јунаштва, може учинити имућнијим и богатијим”.

Управник школе био је професор Филип Јерговић. Школа је имала свој Статут, којим су били одређени карактер и задатак школе, поступак око примања ученика, начин њиховог живота и рада, трајање, средства и облик наставе, одржавање испита, број и састав особља, имовина школе итд.

Настава је била теоријска и практична. Од општих предмета изучавани су: закон божји, српски језик, географија, историја Срба, рачун и геометрија, земљодјелство, природне науке (зоологија, ботаника, минералологија, физика, хемија), а од стручних земљодјелство, ливадарство, повртарство, сточарство, сви-

⁵ Љубо Павићевић, *Прве пољопривредне школе у Црној Гори*. Пољопривреда и шумарство, 10, 3-4, 57-69, 1964, Титоград.

⁶ Један занимљив извјештај из 1887. *Наша пољопривреда*, II 3, 128, 156.

ларство, пчеларство, основи марвеног љекарства, основи шумарства, пољопривредно рачуноводство и наука о чувању здравља. Општи предмети већином су предавани у првој години, воћарски и ратарски у другој, а сточарски и виноградарство с подрумарством у трећој години.

Практична настава је обухватила „обављање свих пољских радова без разлике, обрађивање, кресање и навртање воћака и лозе, прављење и његовање вина, испитивање земље, мастике, вина и млијека; руковање пољопривредним оруђем и машинама, рационално гајење свилене бубе и пчела и употреба мјерачких справа.”⁷

На школском имању ученици су се упознавали и са неким новим културама које нијесу биле раширене у Црној Гори, са „опитима” који су извођени ради проналажења и одабирања најповољнијих сората итд. Иако је школа трајала релативно кратко и извела само двије генерације ученика, „она је својим савјетом и својим средствима доста допринијела унапређењу наше привреде: одбрана лоза од разних болести, чишћење пшенице од снијети и уродице, употреба бољих земљодјелских справа, завођење кориснијих врста жита, кртоле и разног поврћа, избор добрих воћака, рационално прављење вина – то су трајни резултати њеног рада у народу”⁸

Поред школске наставе, од великог значаја су били повремени курсеви који су организовани при расадницима или основним школама, а који су напредније сељаци упућивали у савременији начин привређивања.

Кад је ријеч о пољопривредном школству, треба напоменути да је постојала намјера да се и у Метохији 1914. оснује пољопривредна школа. Ратне прилике су омеле остварење те замисли, иако су припреме биле далеко одмакле: од манастира Дечани добијено је потребно земљиште, а зграда школе требало је да се подигне у селу Стреоцу.⁹

3. Практичне мјере на унапређењу пољопривреде

Прва значајна смишљена мјера за унапређење пољопривреде потиче из доба владике Петра I. Он је, наиме, донио први кромпир у Црну Гору и проширио

⁷ Годишњи извјештај о Књажевској црногорској земљодјелској школи у Подгорици за школску 1894. годину. Цетиње, 1896.

⁸ *Педесет година на престоју Црне Горе*. Цетиње, 1910.

⁹ Ђ.Д. Пејовић: *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*. Цетиње, 1971.

његово гајење,¹⁰ чиме је битно утицао на смањење појаве глади, која је често харала у ондашњој Црној Гори.

Као врло значајан подухват на унапређењу пољопривреде у доба књаза Николе треба поменути оснивање у Никшићу, 1880, Завода за мљечну индустрију. Њега је „о свом трошку” основао књаз Никола као „сталну, на рационалним темељима засновану, практичну станицу од особите користи у поуци око огледног гајења стоке и добитка од ње”. Зграде Завода подигнуте су под Требјесом, а 100 расних крава и неколико приплодних бикова набављено је у Аустрији.¹¹ Књаз је, исте године, ангажовао Швајцарца др Л. Швалеја да управља Заводом. Под његовом управом „стока је његована по свим правилима науке и искуства”, а „сир и масло из Завода нијесу уступали чувеним производима швајцарским”; њихова ваљаност призната је и на свјетским изложбама. Др Швалеј је такође „чинио покушаје око мљечне привреде у Дробњаку и Пиви” и писао пригодне чланке у „Гласу Црногорца”. О Заводу је похвално писао и руски научник Павле Ровински, који је са познатим стручњаком др Шварцом посетио Завод.¹²

На Цетињу је, 1882. године, основано Друштво за подизање и гајење шљива у Црној Гори (тзв. Економско друштво) чији је рад имао као резултат ширење шљиварства у крајевима гдје је ова воћка била ријетка.¹³

У два наврата, 1891. и 1895. године, у Црној Гори је боравио један од најугледнијих европских стручњака за сточарство, проф. Леополд Адамец. У извјештају који је поднио књазу Николи 1895. он је изнио своја запажања о сточарству у Црној Гори са предлогом мјера за унапређење појединих врста стоке.¹⁴ Свакако су препоруке које је он дао нашле одраза у мјерама које је црногорска управа предузимала у наредном периоду. Те препоруке актуелне су и данас, иако је од Адамцевог извјештаја прошло стотину година.

Ради унапређења воћарства и виноградарства оснивани су расадници, најприје при школским имањима, а потом и као посебне институције. У оквиру школских расадника ученици су се учили калемљењу. При расадницима су постојали и мањи сортиментски засади воћака и винове лозе. Расадници су постојали у Даниловграду, Бару, Лимљанима, Сотонићима, Морачи, Колашину и Никшићу.

¹⁰ Љубо Павићевић: *Прилоз њознавању културе кромџира у области Кайуанске нахије*. Наша пољопривреда и шумарство, Титоград, 5, 3-4, стр. 11-39, 1959.

¹¹ *Педесет година на престољу Црне Горе*. Цетиње, 1910.

¹² Вељко Шакотић: *Никшић у Књажевци (Краљевци) Црној Гори*, Никшић, 1996.

¹³ *Педесет година, на престољу Црне Горе*, Цетиње, 1910.

¹⁴ Филип Јерговић: *Мјере за унајрђење сточарства*. Извјештај о раду Зељодјелске школе у Подгорици за 1894-96. године. Цетиње, 1896.

Према подацима које објављује Иво Калуђеровић¹⁵, у Даниловграду је, у Државном лозно-воћном расаднику, било окалемљеног воћа преко 40.000 садница, а 1909. у свим расадницима 95.200 комада. То је заиста завидна бројка. Уз то је Расадник располагао богатим сортиментом воћака и „служио је надалеко примјером и знатно, у сваком погледу, потпомагао унапређењу воћарства”.

Посебно мјесто и значај расадници су имали у мјестима гдје је успијевала лоза. Зависно од природе земљишта и климе одређене су врсте америчких подлога за калемљење, које за те услове најбоље одговарају. Настојало се да се спремно дочека појава филоксере, од које је Црну Гору и годинама послије тога штитила њена географска и привредна изолованост.

Да би се унаприједило виноградарство и гајење маслина, књаз Никола је подигао за себе у Црмници један већи виноград и, за углед осталима, засадио и маслињак.¹⁶ Он је, 1890, наредио да сваки војник, у крајевима гдје лоза може успијевати, усади те године 100 лоза, сваки бригадир да посади уз то и 20 маслина, командири и поткомандири по 10, официри и барјактари по 5, водници по 2, а десетери по 1 маслину. У истом циљу издата је и наредба да „која породица посади добровољно 2.000 чокота лозе у годинама 1890-91. неће за 10 година плаћати порез држави”. Ове мјере имале су за резултат ширење површина под виновом лозом, посебно у околини Улциња.¹⁷

Цијенећи, свакако, позитиван утицај који је на развој сточарства имао ранији Завод за мљечну индустрију, Одјељење народне привреде Министарства унутрашњих дјела основало је, 1901 (према Калуђеровићу, н. рад., 1908.) у Никишићу Сторачски завод са пољопривредном станицом¹⁸, који је за кратко вријеме „постао узорна станица, гдје су сељаци могли да се упознају са рационалном обрадом земље и стручним гајењем стоке”. Био је лоциран под Чађалицом, а имао је и свој расадник и живинарник. Он је постојао до I свјетског рата као угледно добро за ширење напредних мјера на селу.

Послије формирања Завода за мљечну индустрију у Никишићу, а нарочито послије Адамецовог обиласка Црне Горе, урађено је, у кратком периоду мирног развоја до Балканских ратова, релативно доста за ондашње прилике мале и неразвијене државе. Поред увоза квалитетне приплодне стоке за Завод за мљечну индустрију и за Сточарски завод са огледном станицом, увезено је сиво смеђе, алпско и маријадворско говече, расне козе, магарци из Италије и енглеска бије-

¹⁵ Иво Калуђеровић: *Из црногорске пољопривреде* – Кратак преглед периода 1860-1914. Цетиње и Црна Гора. Привредно професорско друштво, Београд, 1927.

¹⁶ *Педесет година на престољу Црне Горе*. Цетиње, 1910.

¹⁷ И. Калуђеровић, н. рад.

¹⁸ В. Шакоћић, н. дј.

ла свиња (средњи јоркшир). Резултати тог рада позитивно су утицали на квалитет говеда и свиња у одговарајућим подручјима. Утицајем енглеске бијеле свиње створена је у Бјелопавлићкој равници оплемењена домаћа, тзв. „пулијешка” свиња.

У многим крајевима Црне Горе коришћени су мушки приплодњаци који су, под одређеним условима, додјелјивани напреднијим пољопривредним произвођачима.

Године 1903. заведен је „монопол дувана” под управом Министарства финансија. Тако је гајење ове, иначе у Црној Гори старе културе, уведено у нове оквире, који нијесу увијек били стимулативни за произвођаче.¹⁹

Ради бољег утицаја на развој пољопривреде, при Министарству унутрашњих дјела отвара се, 1902, Пољопривредно одјељење, док је 1906. утемељен и Привредни савјет као консултативно тијело за сва привредна и финансијска питања у ресору Привредног одјељења.

По оснивању Одјељења за народну привреду „заведена је и марвено-љекарска служба”. Мјере које је та служба предузимала, како у погледу превентиве тако и лијечења од сточних болести (нпр. обавезно вакцинисање од антракса), свједоче како о озбиљности појаве болести и причињеним штетама тако и о строгим карантинским и другим мјерама и досљедности њиховог испуњавања.

Одлуком књаза Николе од 14. XI 1891. године усвојена су „Правила о уређењу санитетске струке и Прописи против заразних болести на стоци”. У поглављу III уређене су дужности ветеринара, док поглавље IV садржи прописе против сточних зараза са детаљним описом девет најзначајнијих, као и „ветеринарско-полицијске мјере против сточних зараза уопште”.

Министарство унутрашњих дјела, односно његово Одјељење за народну привреду, повремено је издавало упутства о провођењу неких мјера у пољопривреди. Биљежимо тако: Упутство г.г. учитељима о подизању школских расадника (са планом школског расадника у прилогу), штампано у Државној штампарији на Цетињу, 1906; Упутство о гајењу неких сточних биљака (Државна штампарија, 1908); Упутство о познавању и сузбијању кржаве ваши на јабукама (Д. штампарија, 1908); Упутство о уништавању гусјеница, 1908; Распис о набавци и издавању лозе из 1910, који, поред осталог, има и одредбе биљног карантина. Све су то примјери настојања да се са новијим мјерама упозна што већи број корисника. И из данашње перспективе гледано, треба се, такође, подсјетити упутства да се зграде не зидају на обрадивом земљишту, макар оно било толико „да на њему могу лећи само два вола”. О спровођењу прописаних мјера строго су водили рачуна капетани.

¹⁹ Рајко Кликовац: *Дуван и дуванска привреда у Црној Гори*. Унирекс, Никшић, 1994.

Унапређењу пољопривреде, а тиме и бољем положају сељака, требало је да послужи и оснивање земљорадничких задруга. Послије првих задруга основаних 1907. у Зети, у Никшићу је основана Прва никшићка земљорадничка задруга, 1908. „Правила” те Задруге могла би и сада послужити као примјер добре организације, распореда надлежности и контроле и расподеле остварених прихода.

4. Огледни рад и пољопривредне публикације

Први школовани пољопривредни стручњаци, како „извањци” тако и Црногорци који су завршили школе ван Црне Горе, у свом раду на унапређењу пољопривредне користили су и неке основе огледног рада.

Тако је већ др Радић, на имању Земљодјелске школе у Даниловграду, имао огледно поље са већим бројем сората кромпира.

Филип Јерговић је испитивао могућност гајења неких нових биљака за сточну храну, затим неколико сората пшенице и кукуруза. У Извјештају о раду К.Ц. Земљодјелске школе у Подгорици за 1894-96. годину, он наводи негативне резултате у испитивању 14 сората пшенице, а од испитиваних разних „румелина” он издваја „секлерски” као најранији и најпогоднији за то подручје. Интересантна су и његова испитивања шумског биља за пошумљавање голети.

Милутин Татар је, такође, „чинио покушаје у околини Подгорице, Даниловграда и Никшића са 22 врсте кромпира ради провјере њихове отпорности на пламењачу”.

Управо новошколовани кадрови настојали су да и писаном ријечју доприне су пропагирању и увођењу напредних мјера у пољопривреду. Поред поука које су објављивали у „Гласу Црногорца” и у посебно штампаним упутствима, стручни чланци објављивани су и у неким периодичним публикацијама („Просвјети”, „Грлици”, „Зети”) и у виду посебних књижица и брошура. У томе се посебно истичу радови Ф. Јерговића, Мила Татара, Мила Вујовића, Ива Калуђеровића и Милосава Дедовића.²⁰

5. Државна улагања и њореска њолићика

Доста широк програм мјера за унапређење пољопривреде, који смо сумарно приказали, захтијевао је државна улагања, не само за покриће трошкова разних служби него и за регресирање цијена приплодне стоке, садница воћа и лозе, сје-

²⁰ Милорад Мијушковић: *Поводом 60 година Пољопривредног истраживања у Подгорици*: Рад на унапређивању пољопривреде и развој научних установа у Црној Гори. „60 година Пољопривредног – Биотехничког института”, ст. 15-28, Подгорица, 1997.

мена, алата и оруђа који су дијељени сељацима. Сваке године држава је, искључиво у ту сврху, издвајала извјесна средства. У периоду 1908.-1913. она су се кретала просјечно око 60.000 круна, да би се 1914. попела на 177.000 круна.²¹ Без обзира на то што намјенски издвојена буџетска средства свједоче о свијести да су овакви напори државе били неопходни, та средства су, у односу на потребе, ипак била више него недовољна. Треба при томе имати у виду веома низак ниво почетне развијености, да би се схватило да би и многа већа улагања тешко могла одговорити стварних потребама. Ово тим прије што је из пољопривреде само на име дација извлачено годишње око 900.000 круна.

Дације су наплаћиване чак и на најмање површине земљишта. Године 1898. укинута је, међутим, дација на винограде, а уведена трошарина на вино, а од краја 1911. ослобођена су плаћања пореза домаћинства са укупним приходима мањим од 700 перпера годишње.

Напредак у развоју пољопривреде, уза све напоре који су чињени и који су вриједни хвале, није био одговарајући, ако се цијени према статистичким подацима о броју стоке, односно приносима појединих култура из 1909, односно 1910. године. Бројно стање стоке, у односу на оно од прије тридесетак година, није се битно промијенило. На то су, поред осталог, негативно утицале лоше године (суше, дуге зиме), сточне болести, а 1914. велике реквизиције за потребе војске. Сјетвена структура је унеколико побољшана, али су приноси по јединици површине и даље остали ниски. Тамо гдје су постојале сточарске установе дошло је до извјесног побољшања расног састава, нарочито говоде и свиња. Можда је највећи напредак начињен у воћарству и виноградарству, посебно увођењем квалитетнијих сората, а исто тако и у гајењу свилене бубе.

Као што је у почетку речено, развој пољопривреде кочило је, поред осталог, и неријешено аграрно питање. Оно је посебно било изражено у новоослобођеним крајевима. Неповољна структура посједа, са великим бројем домаћинстава која 1883. нијесу посједовала ни пуно рало земљишта или су имала само 1-3 рала, није се битније промијенила ни наредних година.²²

То није било довољно за опстанак домаћинстава, нарочито у неродним годинама. Сељак се морао задуживати, што је још више погоршавало његов положај. Наравно, то је повратно имало негативног утицаја на способност улагања у унапређење газдинства и прихватања напреднијих мјера које је држава, у овом или оном виду, пропагирала.

Овдје, међутим, улазимо у домен социо-економских односа, што није предмет нашег излагања.

²¹ Жарко Булајић, н.дј.

²² Исто.

Milorad MIJUŠKOVIĆ, Académicien, D. Sc.
Mihailo LJUMOVIĆ, D. Sc.

LES MESURES DE L'AVANCEMENT DE L'AGRICULTURE
EN TEMPS DU ROI NIKOLA DE MONTÉNÉGRO

Résumé

En Monténégro, jusqu'au milieu du XIX siècle, l'agriculture était presque la seule branche de l'économie nationale. Après le Congrès de Berlin 1878, la reconnaissance de l'indépendance de l'Etat et de l'élargissement de son territoire, ils ont été créées des conditions pour une politique de changement de la structure de l'économie du pays, avec un accent sur l'avancement de l'agriculture, très primitive à ce temps.

Les autorités de l'état avaient, cependant, arrivé dès 1869, à la conclusion qu'on ne peut pas espérer le succès des mesures envisagées sans une éducation, même réduite, des agriculteurs. C'est la raison pour laquelle on a introduit dans les programmes des écoles primaires les notions élémentaires de l'agriculture. Pour la même raison on a établi, en 1875, à Danilovgrad, une école d'agriculture. Malheureusement, la guerre contre les Turques, éclatée en 1876, a interrompu le travail de cette école. Ce n'est qu'en 1893 qu'une telle école fut de nouveau ouverte à Podgorica. Elle a formé seulement deux générations des élèves.

Paralelement, on a pris d'autres mesures destinées à l'avancement pratique de l'agriculture. C'est ainsi qu'en 1888 il a été fondée à Nikšić la "Station pour l'industrie laitière". Dans les étables, construites suivant les modèles modernes, on a élevé 100 vaches introduites de l'Autriche, dans le but de la propagation des mesures modernes et de races plus productives que les autochtones. Dans le même but, le zootechnicien, un des plus connus en Europe, le prof. L. Adametz, avait visité, en 1891 et 1895, le Monténégro et a fait un programme pour le progrès de l'élevage du bétail. La Station de Nikšić a été reformée en 1901, renfermant depuis aussi d'autres activités à part de zootechnie.

En viticulture et l'arboriculture on a fait des efforts non seulement pour l'augmentation de nombre des souches de la vigne et des arbres fruitiers, mais aussi pour l'introduction des nouvelles cultures et des variétés plus appropriées. A cet effet on a pris des mesures économiques et administratives, on a fondé des coopératives, établi des pépinières et des plantations modèles. A cause de l'apparition de phylloxéra en Europe on a prêté une attention particulière au choix des porte-greffes.

Le service vétérinaire est entré en charge en 1902. Les moyens pris, aussi bien préventifs que curatifs, témoignent du sérieux de l'apparition des maladies, mais aussi de la rigueur de l'exécution des mesures prescrites.

Parmi les actions mises au profit de l'avancement de l'agriculture on peut citer aussi quelques essais des variétés des plantes cultivées et de leur résistance aux maladies.

Les organes de l'Etat ont souvent donné les instructions et des conseils imprimés, destinés surtout à des "économistes" – les rares techniciens agricoles, qui devaient les propager à des praticiens. Ces personnes instruites étaient généralement des étrangers, em-

ployés par l'Etat. Ils étaient aussi les premiers auteurs des articles agricoles dans les journaux, suivis ensuite par des agronomes du pays, qui ont fait leur études à l'étranger. Quelques brochures, parues depuis 1893, témoignent aussi des efforts faits pour la vulgarisation des nouvelles méthodes de production agricole.

Pour la réalisation du programme de la promotion de l'agriculture, le gouvernement monténégrin destinait chaque année, dans le budget, une certaine somme d'argent, malheureusement inadéquate aux besoins et à l'accomplissement des buts adoptés. D'autre part, les questions socio-économiques et surtout la réforme agraire non résolues, ont eu une influence négative, ce qui a eu comme résultat un achèvement très partiel des plans de l'avancement de l'agriculture. Malgré tout, étant donné un niveau très bas dont on est parti, il faut reconnaître le bien fondé des intensions programmées.